

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Φεβρουάριος 2007 • τεύχος 152 • € 5

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ ΣΤΟΥΣ ΜΥΘΟΥΣ

του Δημήτρη Δημητρόπουλου

«Είναι μύθος ή πραγματικότητα; ρωτούσαν, αναφερόμενοι σε διάφορα θέματα της πρόσφατης ιστορίας μας, οι συνεργάτες των «Φακέλων» του Α. Παπαχελά το βράδυ της 7ης Μαρτίου 2007 στην τηλεόραση του ΜΕΓΑ, φέρνοντας και πάλι στο προσκήνιο το φλέγον ερώτημα της αναζήτησης της ιστορικής αλήθειας. Αφορμή η χλαπαταγή που έχει ξεσπάσει για το βιβλίο *Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού* και τα ερωτήματα βροχή: Υπήρξε το κρυφό σχολειό; Έκαναν οι Τούρκοι παιδομάζωμα; Ο Γρηγόριος ο Ε΄ ήταν έθνομάρτυρας ή προδότης; Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός σήκωσε το λάβαρο της Επανάστασης; Και από κοντά άπορίες όπως αν χρειάζομαστε τους έθνοφελείς μύθους της ιστορίας μας ή αν οφείλουμε να τους διαλύσουμε. Το ίδιο υποτιθέμενο κνηγί της αλήθειας συνεχίστηκε την επομένη και στα τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων που θεώρησαν ότι το θέμα έχρηζε περαιτέρω δημοσιογραφικής έρευνας και φιλοξένησαν στα παράθυρα τα γνωστά λουλούδια του τηλεοπτικού ανθοκηπου αλλά και κάποιους κατά τεκμήριο ειδικούς, ιστορικούς.

Είναι προφανές ότι στίς ιστορικά ζητήματα όταν θέτεις ανεπαρκείς ερωτήσεις θα πάρεις και ανεπαρκείς απαντήσεις. Ερωτήματα, λοιπόν, του τύπου αλήθεια ή ψέματα, ένοχος ή άθως, όταν απαιτούν ως απάντηση ένα ξερό «ναί» ή «όχι», είναι ίσως κατάλληλα για ανακριτές ή αστυνομικούς που ψάχνουν να βρουν τον δράστη αλλά δεν είναι επαρκή για τους ιστορικούς που εκτός από το ποιός, τό ποτε και τό που, είναι υποχρεωμένοι να κατανοήσουν τό πλαίσιο, τίς συνθήκες και τους μηχανισμούς εντός των οποίων γεννήθηκαν τά γεγονότα.

Διακινδυνεύοντας την παραδίωξη άνοικτών θυρών, θά γάνουμε μιά σύντομη αναφορά σε περιστατικά σχετικά με κάποια από αυτά τά θέματα. Στίς 13 Αυγούστου του 1796 ο δραγομάνος του όθωμανικού στόλου Κωστάκης Χαντζερής στέλνει στους προεστούς της Σίφνου ένα έγγραφο. Εκεί όργανισμένος τούς γράφει ότι πληροφορήθηκε πως «*ó εν τω ελληνικώ σχολείω μεγάλος όντας, εν ώ κάθεται ό διδάσκαλος και παραδίδει τά μαθήματα έπεσε πρό μικρού*» και ή κοινότητα δεν αποκατέστησε τη ζημιά. Γνωρίζοντας, λοιπόν, ό Κ. Χαντζερής ότι ό μακαρίτης μητροπολίτης Κυζίκου Άγάπιος είχε άφήσει 2.500 γρόσια στο κοινό της Σίφνου

«*ύπερ του ψυχικού του μνημοσύνοι*», διατάζει, «*σφοδρώς και άποφαισισκώς*», τούς κοινοτικούς όρχοντες να διαθέσουν τούς έτήσιους τόκους από αυτό τό κληροδότιμα για τήν επίσκεψη του σχολείου. Τούς άπειλει μάλιστα ότι αν δεν μεριμνήσουν να προσφέρουν προσωπική εργασία όλοι οι κάτοικοι «*κουβαλούντες οι μέν πέτρες, οι δέ χώμα, οι δέ ό,τι αν χρειασθή*» ώστε να αποκατασταθεί ή βλάβη τό άργότερο μέχρι τήν πρώτη Οκτωβρίου, τότε: «*άφορητους προσωπικάς παιδείας και ζημίας άνελπισθήτους θέλτε ιδει διενεργούμενας καθ' υμών, ώσαν όπου άδιαφορείται εις τά πρόσ τήν βελτίωσιν του σχολείου σας, όπερ είναι και ό έπαινος και ό κολλωπισμός του τόπου σας*». Ο ίδιος προστάζει επίσης τούς Σίφνιους πρόξενους να ξοδεύουν κάθε χρόνο τούς τόκους του κληροδοτήματος αποκλειστικά και μόνον «*εις μερεμέτι των όντάδων και εκκλησιών του ελληνικού σχολείου*», τούς ζητάει να φέρονται μέ τήν «*προσηκουσαν φιλοφροσύνην*» στο δάσκαλο και τέλος κλείνει τήν άπανταχούσα του μέ τήν προειδοποίηση ότι όποιος δείξει «*τήν παραμικρήν έναντιότητα*», «*ή ζημία του είναι κότεργον και έξ ολοκλήρου άφανισμός του*».

Είκοσι χρόνια άργότερα, τό 1816, ένας άλλος δραγομάνος του στόλου, ό Μιχαήλ Μάνος, μέ έπιστολή που στέλνει στους προεστούς ενός μικρού νησιού των Κυκλάδων, της Φολεγάνδρου, τούς έπαινει για τήν φιλομάθειά τους και άποφαιίνεται: «*ώς συμβουλευόμεν όδηγούντες, ότι τά σχολεία και ή μάθησις προξενούσαν εις κάθε τόπον μεγαλωτάτην ώφελειαν, ώσαν όπου έξ αυτής προέρχεται τό κάθε καλόν και διά της μάθησεως προσγίνεται εις τόν κάθε ένα ή τε χρηστότης των ήθών, ή όρθότης του λόγου και τό ει' ζήν άσφαλέστατα*». Επίσης τούς τονίζει ότι «*είναι επάναγκες να χτισθεί εις τόπον ήουχαστικόν σχολείον επίτηδες πρόσ άνάπαισιν του κατά καιρού δασκάλου σας και αύξησιν της προκοπής των παιδιών σας*». Στο ίδιο έγγραφο έπικροτεί ως έδρα του σχολείου τόν Άγιο Ιωάννη και προστάζει να προχωρήσουν μέ προθυμία στην οικοδόμηση του σχολείου διαθέτοντας για τό σκοπό αυτό τά χρήματα που ήδη έχουν συγκεντρώσει.

Τά έγγραφα αυτά δεν είναι άγνωστα στην ιστορική έρευνα εφόσον έχουν ήδη συμπληρωθεί πολλά χρόνια από τη έκδοσή τους.¹ Σί καθένα από σιτά περιλαμβάνεται καταρχήν μιά σύγυρη πληροφορία, ότι ό συγκεκρι-

κρημένος δραγομάνος του στόλου, τη δεδομένη εκείνη στιγμή, διατάζει τις κοινοτικές αρχές ενός νησιού των Κυκλάδων να μεριμνήσουν για τη λειτουργία ελληνικού σχολείου. Αυτό αποτελεί μία παραδοχή, που δεν επιδέχεται άμφισβήτηση, αποδόμηση, αποσάθρωση ή άλλη, τέλος πάντων, σχετικισκρατική προσέγγιση. Ένσταση θά μπορούσε να εγερθεί ένδεχομένως για τη γνησιότητα των εγγράφων, ή ύπαρξη όμως και άλλων ανάλογων τεκμηρίων την καθιστά, ως προς την ουσία του περιεχομένου τους, μάλλον περιττή.

Αν απομακρυνθούμε όμως από το γεγονός αυτό καθαυτό, οι έρημνιες και οι σκέψεις που γεννούν τα παραπάνω ντοκουμέντα –όπως και άλλα ανάλογα– για την παιδεία στις περιοχές που βρισκονταν υπό οθωμανική κυριαρχία, μπορούν να είναι ποικίλες και αντικρουόμενες. Ανάμεσα στις προφανέστερες και ταυτοχρόνως ασφαλέστερες, θά μπορούσαν να είναι:

– Η οθωμανική εξουσία μεριμνούσε για την παιδεία των ιπτηκόων της. Ως πολυπολιτισμική μάλιστα και άνεκτική αυτοκρατορία είχε αναθέσει σε χριστιανούς αξιωματούχους της την ευθύνη για τη καλή λειτουργία των ελληνικών σχολείων. Ήταν μάλιστα τόση η ζήση της για τη διάδοση του αγαθού της παιδείας ώστε λάμβανε άκραία, βίαια μέτρα έναντι των τοπικών αρχών που άλιγωρούσαν σέ αυτό τους τό καθήκον.

– Οι φαναριώτες –χριστιανοί Έλληνες– είχαν καταλάβει ύψηλά κλιμάκια της οθωμανικής ιεραρχίας και επιδίωκαν την εκ των έσω διάδρωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, υποσκάπτοντάς την συνειδητά και προωθώντας, εκτός των άλλων, την ίδρυση ελληνικών σχολείων.

– Οι δραγομάνοι του στόλου, ως φορείς του ελληνισμού και της χριστιανοσύνης, κρυφά από τόν προϊστάμενό τους κηπουδάν πασιά, μεριμνούσαν για τό φωτισμό του Γένους μέσω της λειτουργίας ελληνικών σχολείων.

– Έξωνημένοι στους Τούρκους Έλληνες ίδρυσαν τις παραμονές της Επανάστασης σχολεία μέ σκοπό να έννοιαλάξουν στις ψυχές των έλληνοπαιδών τό πνεύμα της δουλοφροσύνης προς τόν Οθωμανό κυρίαρχο.

Είναι προφανές ότι μία δεύτερη, προσεκτικότερη ανάγνωση των δύο αυτών εγγράφων θά έδειχνε ότι τά φαινόμενα είναι πιο σύνθετα. Τό ελληνικό σχολείο της Σίφνου, γιά παράδειγμα, φέρεται να λειτουργεί μέ μεριμνα της κοινότητας, σέ γνωστά στις οθωμανικές αρχές εκκλησιαστικά κτίρια και ένισχύεται από κληροδοτήματα που κατέλειπε ύψηλόβαθμος όρθόδοξος μητροπολίτης. Έκείνο της Φολεγάνδρου προδλέπεται να οικοδομηθεί μέ ένέργειες της κοινότητας σέ εκκλησιαστικό χώρο, μάλλον στό προϊστάρχον μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη, κοντά στη Χώρα. Και τά δύο σχολεία βρίσκονται υπό την προστασία ισχυρών χριστιανών έλληνων αξιωματούχων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι τελευταίοι, θεράποντες του σουλτανικού καθεστώτος αλλά ταυτόχρονα και κήρυκες του Διαφωτισμού, έχουν –τή δυστυχώς λησμονημένη πλέον– πεποίθηση ότι ή

γνώση και ή μόρφωση αποτελούν αὐταξία και ή ίδρυση σχολείων αναγκαιότητα.

Τήν ίδια περίπου εποχή που οι δραγομάνοι του στόλου μεριμνούν για τη δημιουργία σχολείων στις περιοχές ευθύνης τους, ένας πρόκριτος από τις Μηλιές έρχεται σέ σύγκρουση μέ τούς συμπατριώτες του έξιστίας διαφωνιών που προέκυψαν στή διαχείριση τών φορολογικών προσόδων της περιοχής, που του είχε αναθέσει, κατοπιν έννοικίας, ή οθωμανική διοίκηση. Αποτέλεσμα της σκληρής αντιπαράθεσης είναι να εγκαταλείψει τόν τοπο του και να περιπλανηθεί στην Κεντρική Ελλάδα επί μήνες μέχρι να βρει καταφύγιο στήν Κωνσταντινούπολη, στό σουλτανικό περιβάλλον, όπου είχε ισχυρούς οθωμανούς προσίτες. Πρόκειται για τόν Άργύρη Φιλιππίδη, αδελφό του Δανιήλ Φιλιππίδη, συγγραφέα της *Νεωτερικής Γεωγραφίας*, ενός από τά βασικά έργα του νεοελληνικού διαφωτισμού, και έξάδελφο του «δάσκαλου του γένους» Ανθιμου Γαζή.

Ο Άργύρης Φιλιππίδης, λόγιος και ό ίδιος, συγγράφει τό 1817, κατά τη διάρκεια της άποδημίας του, τη *Μετρική Γεωγραφία*, έργο πολύτιμο για τόν πλούτο και την ποιότητα των πληροφοριών που περιέχει σχετικά μέ τις ελληνικές περιοχές κατά τις παραμονές της Επανάστασης. Η δημιουργία σχολείων και ή διάδοση της παιδείας αποτελεί ένα αίτημα που συγκλονίζει τόν Α. Φιλιππίδη και επανέρχεται μέ ένταση συνεχώς στό γραπτό του. Η κοραϊκή προτροπή «δράξασθε παιδείας» τόν εκφράζει άπολύτως. Κάνει έκκληση, για παράδειγμα, στους κατοίκους του Ζητουίνου (: Λαμίας). «Ζητουινάται, έως τότε άμαθείς, έως τότε άγρόψιμοι: [...] Αυπειται ή ψυχή μου να σας βλέπω έτσι. Φροντίσατε έναν καλόν δίδασκαλον, κάμετε ένα καλόν σχολείον, σπουδάξατε τούς υιούς σας να συντρέξουν εις τό σχολείον, να αποκτήσουν εκείνην την σοφίαν των προγόνων σας. [...] Νέους καλούς έχτε, μέ πικύματα έξυπνα. Μά τί τό όφελος εκείνο που φωτίζει τούς νέους λείπει. Η φύσις, ό τόπος γεννά προκομμένους, μά όταν δεν διδαχθούν μένον ζώα. Μπαρεμ (= τουνικιστον) εσύ άγε Ζητουίνου, δεν βλέπεις τά τέκνα σου, πώς κατήντησαν; Δεν βλέπεις τη γυναίκα σου, όπου έμεινε ξυπόλητη; Αποφάσισε από τό πουγγί σου. Και βέβαια της πανερότης σου είναι αυτό τό έργον, να λάμψη δι' αυτού ή πολιτεία σου». Τόν ίδιο καιμό εκφράζει και όταν μιλάει για τά Φάρσαλα, όπου επισημαίνει για τούς κατοίκους τους: «Οί εγκάτοικοι εδώ ζουν μέ τό άλισθερίσι και μέ τες τέχνες των. Είναι

1. Τό πρώτο εκδόθηκε από τόν Βασίλη Σφενόρα, «Έγγραφο της νήσου Σίφνου (1785-1820) εκ της συλλογής Γεωργίου Σ. Μαριδάκη», *Έπετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου*, 17 (1967), σ. 9-13, μέ έπισημάνσεις για την πρακτική αυτή των δραγομάνων του στόλου. Τό δεύτερο από την Έλένη Κούγκου, *Οί κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την Τουρκοκρατία. Ανέκδοτα έγγραφα*, Αθήνα 1989, σ. 252-253.

όμως αμαθείς, δέν έπιμελούνται νά κάμουν ένα σχολείον, διά νά προκόψουν τούς παίδας των. Δέν ήξεύρω πότε θά ξυπνήσουν, νά ίδουν τό πρώτον καλόν τής πατρίδος των τόσοσν έδώ όσον και άλλου δέν τό βλέπουν. Ο καλότυχος Αρχιεπίσκοπος και ούτε τόν μέλλει. Ανάταται όμως, βλέποντας τήν έπαρχίαν του εις αυτήν τήν κατάστασιν. Πλιν δέν ήξεύρω τί νά ειπώ, ίσως στοχασθούν τί τούς λείπει». Μέ τό ίδιο πνεύμα απευθύνεται λίγο παρακάτω και στους Λαρισίους: «Διατί βλέπω, όπου όλο γεννά ή ταλαίπωρος Έλλάς και βλαστάνει υίους μέ πνεύμα. Μά όταν λείπη ή μάθησις ως άνω, ή νά ειπώ τά σχολεία, τί νά σου κάμουν τά δλαστήματα αυτής. [...] Λοιπόν μή λείψετε εις τό μετά ταύτα νά ακολουθήσετε τόν άνωθεν όρόμον. Κάμετε μίαν συναξιν όλα τά σινάφια, πηγαίνετε εις τόν Μητροπολίτην σας, ειπέτε του νά φροντίση ή Πανιερότητά του αυτό τό καλόν και θεάρεστον έργον, και έλπίζω νά τό αξιωθήτε».

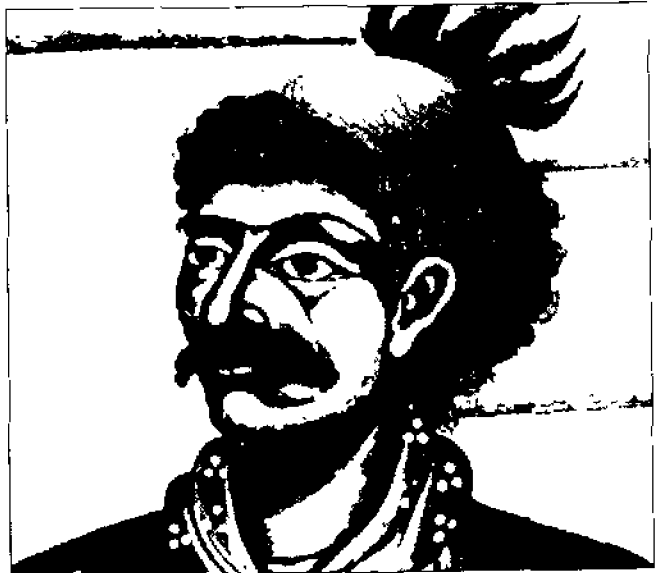
Ποιές είναι λοιπόν οι ονισταμένες των παραπάνω προτροπών του Άργύρη Φιλιππίδη, ενός προσώπου που διαθέτει σε τοπικό επίπεδο ισχύ και πλούτο, εμπλέκεται στη διαχείριση των κοινοτικών και φορολογικών υποθέσεων της περιοχής του, συναλλάσσεται με την οθωμανική εξουσία και παράλληλα είναι λόγιος άνθρωπος, επηρεασμένος από τις ιδέες του Διαφωτισμού; Καταρχήν πιστεύει ότι ή μόρφωση είναι εκ των ών ουκ άνευ για την πρόοδο του κάθε τόπου και όχημα γι' αυτήν είναι ή ίδρυση σχολείων, τά όποια οι κάτοικοι έχουν την ευθύνη νά θέσουν σε λειτουργία. Οι οθωμανικές άρχές άδιαφορούν για την ύπαρξη ή μη σχολείων, τά όποια λειτουργούν ακώλυτα, εφόσον οι κάτοικοι κατορθώσουν νά διασφαλίσουν τή χρηματοδότησή τους, ακόμη και στις πόλεις εκείνες που είχαν ισχυρό μουσουλμανικό πληθυσμό. Οι ιεράρχες τής ορθόδοξης εκκλησίας εγκαλούνται επειδή δέν συνδράμουν έλαρχώς στη λειτουργία των σχολείων. Η τελευταία αυτή επίκριση δείχνει άπογοήτευση για τή στάση τής εκκλησίας, ταυτόχρονα όμως υποδηλώνει ότι στη συνείδηση ανθρώπων, όπως ο Α. Φιλιππίδης, ή ορθόδοξη εκκλησία ήταν φορέας που όφειλε νά αναλάβει τήν πρωτοβουλία αυτή και νά ενισχύσει οικονομικά τήν εκπαίδευση των νέων. Η ορθόδοξη εκκλησία διαδραμάτιζε έτσι έναν παιδευτικό ρόλο που εκτεινόταν πέραν των θρησκευτικών της αρμοδιοτήτων, και βρισκόταν στο έπικεντρο των ιδεολογικών συγκρούσεων τής εποχής, τόσο ως πομπός όσο και ως δέκτης των μηνυμάτων τους. Άλλωστε στις τάξεις τής εκκλησίας βρισκει κανείς τούς μεγαλύτερους πολέμιους αλλά και πολλούς από τούς διαπρεπέστερους υπέρμαχους του Διαφωτισμού.

Άνεξαρτήτως από τις έπιμέρους λεπτομέρειες, ή ουσία όλων αυτών είναι θέβαια πρό πολλού κοινός τόπος για όσους ασχολούνται με τήν ιστορική έρευνα. Όπως συμβαίνει σε όλες τις επιστήμες, οι νέες προσεγγίσεις χρειάζονται χρόνο νά δοκιμαστούν και κατόπιν νά διαχυθούν στην κοινωνία, ώστε άφενός μόν νά

άποτελέσουν τμήμα τής κοινής γνώσης και άφετέρου, μετά τήν αναγκαία διήθηση των πιο ουσιαστικών τους στοιχείων, νά τροφοδοτήσουν τήν εκπαιδευτική διαδικασία. Τά πορίσματα τής έρευνας δέν μπορούν νά άποτελέσουν κτήμα όλων, πριν υπάρξει ο αναγκαίος εκείνος χρόνος που θα έπιτρέψει νά δοκιμαστούν πρώτα και νά συζητηθούν μεταξύ των ειδικών κάθε κλάδου. Οι άνθρωπιστικές επιστήμες μάλιστα έχουν ένα προνόμιο που όφείλουν νά εκμεταλλευτούν. Η άπουσία μεγάλου οικονομικού ενδιαφέροντος για τά άποτελέσματα των έρευνών τους τις άπαλλάσσει σε ένα βαθμό από τις άσφυκτικές πιέσεις που άσκούνται στους έρευνητές των θετικών ή των ιατρικών επιστημών, προκειμένου νά διοχετευούν όλο και ταχύτερα εφαρμογές των έρευνών τους στην αγορά.

Στήν περίπτωση τής σύγχρονης ελληνικής ιστορικής έρευνας όμως ή καθυστέρηση στη διασπορά τής νέας γνώσης στην κοινωνία είναι, καθώς φαίνεται, κατά πολύ μεγαλύτερη από αυτήν που θα θεωρείτο αναμενόμενη και αναγκαία. Άποτέλεσμα τής υστέρησης αυτής είναι ερωτήματα του τύπου αν τό κρυφό σχολείο ήταν αλήθεια ή ψέμα νά διεκδικούν μονολεκτικές απαντήσεις, παραβλέποντας τό γεγονός ότι εκτός από τούς μύθους και τις πραγματικότητες υπάρχουν και οι μπουρδες, που δυστυχώς άποδεικνύονται πάντοτε πιο άνθεκτικές και πιο επικίνδυνες.

2. Τό χειρόγραφο του Α. Φιλιππίδη έχει έκδοθεί από τόν Θεοδόση Σπεράντζα, *Τά περισωθεντα έργα του Άργύρη Φιλιππίδη. Μερική Γεωγραφία - Βιβλίον Ηθικόν*, ιμμ. Φιλάρτου Βιτάλης, Άθήνα 1978, σ. 77, 114 και 120 αντίστοιχως.

Ν. Εγγονόπουλος. Ο ναυαρχος Μισούλης